

Катерина Жбанова

ОРГАНІЗОВАНІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЗА МЕЖІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950-х – СЕРЕДИНИ 1980-х рр.

У статті йдеться про трудові переселення з Української РСР до Російської РФСР та Казахської РСР у другій половині 1950-х – середині 1980-х рр. Розглянуто особливості державного регулювання в сфері міграції населення, створення та функціонування владних структур, що здійснювали переміщення людей за межі України. Досліджено систему пільг, якою користувалися переміщені родини, та визначено причини труднощів закріплення переселенців на нових місцях проживання. Проаналізовано соціально-економічні, демографічні та культурні наслідки перерозподілу трудових ресурсів в Україні, який проводився у другій половині 1950-х – середині 1980-х рр.

Ключові слова: *трудова переселення, організовані переміщення, переселенці, Казахська РСР, Російська РФСР.*

Міграції, переміщення та переселення стали невід'ємною частиною історії українського народу. Переміщення значних мас населення здійснювалися і в роки радянської влади. Їхньою головною особливістю був врегульований та організований характер переселення і облаштування новоселів. Прикладом спланованого і здійсненого державою масового переміщення осіб може служити сільськогосподарська безповоротна міграція українських сімей до Казахстану та Далекого Сходу в другій половині 1950-х – середині 1980-х рр.

Переселенський рух в Україні у різні часи його існування належав до кола тем, які викликали підвищений інтерес у науковців. Першими історіографами трудових міграцій за межі УРСР стали працівники системи, що здійснювали розподіл та перерозподіл трудових ресурсів. Своє головне завдання вони вбачали у підтвердженні економічної доцільності організованих переселень та оформленні їх в системі радянських трудових правовідносин¹. Загалом історіографія кінця 1950-х – середині 1980-х рр. сповнена досліджень з історії використання українського трудового потенціалу і особливо обширна в темі висвітлення вкладу УРСР в освоєння цілинних та перелогових земель Казахстану². Радянські науковці розглядали направлених робітників, переважно пов'язаних з сезонними роботами, комсомольськими призовами та шефством, уникаючи висвітлення організованих переселень, економічним завданням яких було створення постійних сільськогосподарських спільнот. Перший ґрунтовний аналіз обсягу, динаміки, напрямків керованих трудових переміщень, у тому числі за межі УРСР, належить А. Загробській³. Дослідниця, незважаючи на тенденційність оцінок, підняла питання міграційної політики і вказала на такі наслідки впливу організованих переселень, як збій природного відтворення та зменшення сільського населення країни. У той же час дисидент І. Дзюба звернув увагу на національний аспект переселень української людності до Сибіру, Півночі та в інші регіони СРСР, наголосивши на їхній денационалізуючій ролі⁴.

Сучасні вітчизняні історики темі переселенського руху приділяють особливу

© Жбанова Катерина Юріївна – аспірантка кафедри давньої та нової історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

увагу. Після проголошення незалежності України наукові праці відзначаються критичним аналізом соціально-економічних та політичних причин та наслідків організованих міграцій радянської доби. Зокрема, особливості трудового набору і переселення населення з УРСР в інші республіки СРСР знайшли своє висвітлення в працях дослідників В. Кабузана, Д. Розовика, О. Розовик, В. Сергійчука⁵. Значний статистичний матеріал, що дозволяє уявити масштаби міжтериторіального і міжреспубліканського перерозподілу трудових резервів міститься в узагальнюючій монографії І. Винниченка⁶. Однак, незважаючи на широке вивчення теми, окремі її аспекти ще залишаються нерозглянутими або мало вивченими в історичній науці. До таких належить виявлення особливостей формування та еволюції державної трудової переселенської політики за межі УРСР у другій половині 1950-х – середині 1980-х рр., основних рис міграційних процесів, місця спланованих зовнішніх переміщень у формуванні демографічної картини та їхнього впливу на соціально-економічний розвиток сучасної України.

На відміну від організованих переселень періоду Другої світової війни та першого повоєнного десятиліття, переміщення, що розпочалися з утворенням Головного управління організованого набору робітників та переселення при Раді Міністрів УРСР (сформоване 1 серпня 1955 р. внаслідок злиття Головного переселенського і Головного управління організованого набору при РМ УРСР, реорганізоване у Державний комітет РМ УРСР із використання трудових ресурсів у лютому 1967 р. та у Державний комітет РМ УРСР з праці у 1976 р.), були добровільними та спиралися на економічну політику радянської влади, проте не без врахування національної специфіки регіонів, у яких проводилися. Трудові переселення в Україні здійснювалися в межах областей, між областями республіки та за її межі. Впродовж 1955 – 1985 рр. організоване трудове переміщення за межі УРСР проводилися у двох напрямках – в Казахську РСР (далі КРСР) та в Російську РФСР (далі РФСР).

Переселення до КРСР розпочалося у 1954 р. після рішення лютого-березневого Пленуму ЦК КПРС «Про подальше збільшення виробництва зерна в країні і про освоєння цілинних і перелогових земель» у районах Казахстану, Сибіру, Уралу й частково Північного Кавказу⁷. Головними областями вселення у Казахській РСР для українських переселенців стали Актюбінська, Джамбульська, Західно-Казахстанська, Карагандинська, Кустанайська, Павлодарська, Північно-Казахстанська, Семипалатинська, Південно-Казахстанська області⁸. Вже у 1955 р. план переміщення за межі республіки досяг 20750 сімей, зокрема до КРСР мало бути переселено 14000 сімей⁹.

Переселення з УРСР здійснювалося, головним чином, з Вінницької, Волинської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, які в період активного освоєння цілинних земель, 1955 – 1964 рр., переміщували по 300-600 родин щороку. Обласні відділи з оргнабору та переселення проводили широку агітаційно-пропагандистську роботу, підбирали й оформляли осіб на переїзд. Бюлетені, брошури, плакати, оголошення, лекції і бесіди, виступи по радіо і в місцевій пресі районних уповноважених на теми оргнабору та переселення стали головним напрямком радянської агітаційно-пропагандистської діяльності того часу. Рекордна кількість інформаційного матеріалу була видана Головним управлінням у 1957 р., коли, згідно зі звітами установи, побачили світ 2 млн. примірників плакатів і листівок, без врахування видавництва у обласних відділах установи¹⁰.

Така широка агітаційна діяльність дала результати. З України до Казахстану в цей час мігрувало в середньому 5500 сімей щорічно¹¹. У грудні 1961 р. ЦК КП Казахстану і РМ КРСР звернулися до ЦК КПУ і РМ УРСР з проханням направляти в рахунок плану переселення на 1962 р. в першу чергу механізаторів. На що РМ УРСР поспішно дала дозвіл¹². Відтак до зміни місця проживання спонукали спеціалістів, зокрема механізаторів (трактористів і комбайнерів).

Характерно, що переселення до КРСР здійснювалося переважно серед україн-

ських сімей за національністю. Показовим стало переміщення в Південно-Казахстанську область у 1958 р. сімей циганського походження. Близько 100 родин було повернуто, незважаючи на те, що останні були корінними жителями Закарпаття, вели осілий спосіб життя і протягом багатьох років працювали на різних роботах в колгоспах, радгоспах, на підприємствах області. Окрім іншого, цей приклад демонструє рівень функціональної злагоженості системи оргнабору та переселення. А вже в агітаційній роботі, відборі і затвердженні повернутих брали участь представники Південно-Казахстанської області¹³. Починаючи з 1956 р. до переміщень не допускалися сім'ї, які не мали в своєму складі двох працездатних, зведені родини, а також ті, що раніше переселялися¹⁴.

Слід зауважити, що області Південно-Західного економічного району СРСР були, окрім іншого, головними донорами переміщеного населення на постійне місце проживання до південних областей України, зокрема в Кримську, Миколаївську та Херсонську. Зрозуміло, що за умов добровільного переселення до останніх тяготіння українських родин було більшим. Не дивно, що протягом усієї переселенської кампанії до КРСР Україна жодного разу не змогла виконати поставлені перед нею плани повною мірою. Особливо невдалими виявилися перші роки трудових переміщень, коли замість очікуваного широкомасштабного відгуку на заклики партії та уряду, в 1955 р. на освоєння цілини було відправлено лише 2688 родин із запланованих 14000¹⁵. Тому в наступні два роки трудові переміщення родин не практикувалися. Причини невдалого перерозподілу трудових ресурсів сформулювала вже реорганізована структура – утворений в 1967 р. Державний комітет РМ УРСР з використання трудових ресурсів, який визнав: «Протягом останніх років з України в колгоспи і радгоспи Казахстану було переселено значку кількість сімей, однак значна їхня частина була погано прийнята та влаштована, не забезпечена належними житловими умовами, використовувалася на другорядних роботах. Багато сімей в зв'язку з цим покинули місця вселення і виїхали на роботу в промислові центри Казахстану або до місця попереднього проживання»¹⁶.

Усе ж наслідки десятилітніх переселень з України до Казахстану були вражаючі – переміщено 57 тисяч сімей, у яких налічувалося більше 207 тисяч осіб¹⁷. Частка України в міжреспубліканських міграціях КРСР в 1960 – 1965 рр. сягала 1/5 від їхньої загальної кількості¹⁸.

У 1964 р. кількість зворотної міграції з Казахстану до України становила більше 30%. Наступного, 1965 р., з місць вселення вибуло біля 18% сімей¹⁹. Коли в 1968 р. найбільший відсоток серед повертанців був зафіксований із вихідців Закарпатської області, Державний комітет вдався до дипломатичних переговорів з відповідними органами Казахстану: «Сім'ї переселенців, які повертаються, дуже негативно впливають на населення Закарпатської області. Населення Закарпаття відрізняється дуже великою працьовитістю, любов'ю до тваринницького і сільськогосподарського виробництва, умінням широко застосовувати свої знання і досвід в агротехнічних заходах, і в вирощуванні інтенсивних культур (садівництво, виноробство та інше). Щоб успішно виконати план переселення до КРСР за рахунок таких трудівників, якими є жителі Закарпатської, Львівської та інших західних областей, просимо Вас виділити для них кращі колгоспи і радгоспи»²⁰.

Упродовж 1964 – 1972 рр. переміщення до цієї союзної республіки коливалося в межах 700–1200 сімей і у 1973, 1974 та 1975 рр. становило 300, 261 та 269 сімей відповідно²¹. У 1976 р. сільськогосподарське переміщення родин до КРСР було припинено²².

Таким чином, з України протягом 20 років було переселено в райони цілинних земель КРСР більше 65,9 тис. сімей, у складі яких налічувалося більше 290 тис. осіб, у тому числі понад 144 тис. працездатних²³. Загалом у 1955 – 1976 рр. до Казахстану із України вибуло 65,7% сімей, мігрантів за межі республіки, 56,8% яких були переміщені з центральних і західних областей країни²⁴. Не дивно, що робітничі колективи низки колгоспів, утворених на цілинних землях, майже повністю склалися з переселенців-українців. Так було, наприклад, у радгоспах «Київський», «Харківський» Құстанайської, «Київський», «Херсонський» Акмолинської областей та інші²⁵.

Рік	Переселено з УРСР до КРСР		
	Сімей	У них осіб	У них працездатних
Разом	65998	229138	144029
1954	3539	12386	7786
1955	2688	9408	5914
1956	-	-	-
1957	-	-	-
1958	6896	24136	15171
1959	5910	20685	13002
1960	5997	20989	13193
1961	6616	23156	14555
1962	13861	48513	30494
1963	5974	20909	13143
1964	2370	8295	5214
1965	3034	10619	6675
1966	2205	7718	4851
1967	1165	4078	2563
1968	1076	3766	2367
1969	1107	3875	2435
1970	1166	4081	2565
1971	864	3024	1901
1972	700	2450	1540
1973	300	1050	660
1974	261	906	554
1975	269	910	558

Починаючи з 1967 р. після одинадцятирічної перерви відновилися переселення до РРФСР. Того ж року план переміщення 1000 сімей до Далекого Сходу та Читинської області був розподілений між Волинською, Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською, Рівненською, Тернопільською та Чернівецькою областями²⁶. Проте бажаючих виїхати на постійне місце проживання до сусідньої республіки виявилось небагато. На середину грудня 1967 р. було переміщено 227 сімей, або 22,7% від плану²⁷. У річному звіті про свою роботу Державний комітет пояснював, що Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська та інші області не виконали план, оскільки переселення до РРФСР з них проводилося після 14-15 літньої перерви²⁸.

Намагаючися змінити напрямок міграції, українське керівництво у липні 1968 р. звернулося до союзного з проханням звільнити УРСР від переселень до Читинської області, проте отримало різку відмову: «Специфічні особливості сільського господарства та кліматичні умови Читинської області, звичайно, створюють певні труднощі у проведенні переселення, але ці труднощі однакові як для УРСР, так і для Воронежської, Курської, Тамбовської, Горьківської та інших областей, країв автономних республік РРФСР, які проводять планове переселення. Враховуючи напруженість з трудовими ресурсами в РРФСР, задовольнити прохання РМ УРСР про звільнення УРСР від напрямку переселенців у Читинську область немає можливості»²⁹. Відтак лише впродовж 1968 – 1970 рр. з України планувалося переселити до Далекосхідного економічного регіону 7200 сімей³⁰.

Демографічно виснажені попередніми переселеннями до КРСР та півдня України, західні області республіки в цей час покривали 35-40% переміщень до РРФСР. Більш

ніж на половину трудові безповоротні міграції здійснювались за рахунок Донецької, Дніпропетровської, Харківської та Ворошиловградської областей³¹, які й самі продовжували користуватися направленою робочою силою через оргнабір з інших регіонів країни. Коли у 1970 р. надійшли чергові плани переселення на 1971 – 1975 рр. у розмірі 12,5 тисячі родин, РМ УРСР знову поставила під сумнів здійснення такої кількості переміщень, апелюючи цього разу вже до демографічних чинників: «З-за низького природного приросту населення в республіці, який в повоєнний період з року в рік знижується, в майбутньому п'ятиріччі можливості по направленню робочої сили за межі Української РСР різко скоротились. Уже зараз приріст трудових ресурсів не забезпечує додаткову потребу в них народного господарства республіки. В поточному п'ятилітті середньорічний приріст потреби суспільного виробництва Української РСР в робочій силі становить 470 тис. чол., тоді як приріст трудових ресурсів досягає лише 260 тис. чол. Резерви працездатного населення, зайнятого в домашньому та особистому підсобному господарстві, які в попередні роки були основним джерелом забезпечення додаткової потреби в робочій силі, зараз майже вичерпані, що підтверджується різким скороченням питомої ваги осіб, зайнятих в особистому підсобному та домашньому господарстві в загальній чисельності трудових ресурсів (з 25% у 1959 р. до 4,1% у 1970 р.). Вичерпано мобільні резерви трудових ресурсів і в західних областях Української РСР, де питома вага працездатного населення, зайнятого в домашньому та особистому підсобному господарстві, хоча й дещо вища за середньо республіканську, проте це в основному другі члени родин (до 96% жінки, що мають дітей), які, як правило, потребують працевлаштування за місцем проживання... Враховуючи викладене, РМ УРСР вважає за можливе направити з республіки у 1971 – 1975 рр. 2500 родин, по 500 родин щорічно»³². Однак на союзному рівні за Україною був закріплений неофіційний статус постачальника трудових ресурсів, який шляхом переселення та оргнаборів заповнював нестачу робітничої сили в районах Уралу, Сибіру, Далекого Сходу. Тому республіка й надалі, до 1983 р. включно, виконувала обов'язкові плани переміщення родин, в середньому 2400 сімей щорічно. Всього впродовж 1967 – 1983 рр. з УРСР до РРФСР було переселено більше 35 тисяч родин³³.

Рік	Переселено з УРСР до РРФСР (сімей)	
	План	Переселено
1967	1000	227
1968	2200	2230
1969	2450	2479
1970	2550	2596
1971	2500	2563
1972	2300	2350
1973	2300	2348
1974	2300	2403
1975	2300	2327
1976	2200	2233
1977	2200	2224
1978	2400	2413
1979	2400	2419
1980	2500	2504
1981	2500	2537
1982	2200	2215
1983	2100	2127

Для УРСР такі міграції означали не лише відтік її працездатного населення, а й значні невиправдані фінансові витрати. Лише в 1959 р. на переселення за межі країни 5910 сімей з республіканського бюджету було витрачено більше 11,5 млн. крб.³⁴ Після грошової реформи 1961 р. вартість переміщення однієї сім'ї з України до Казахстану становила в середньому 185,1 крб., а 6616 переселених сімей у 1961 р. – 1224800 крб.³⁵ Вартісною для держави була і одноразова грошова допомога новоселам. У Казахську РСР і зокрема в райони Голодного степу вона становила 600 крб. на голову родини та по 200 крб. на членів сім'ї³⁶. Майбутні мешканці Далекого Сходу, Крайньої Півночі, Читинської області отримували 1500 крб. на голову та 300 крб. на членів сім'ї³⁷.

Проте розроблена система пільг та заохочень не сприяла популярності організованого міжреспубліканського переселення. Загітовані відчайдухи, що їхали на заклик партії і уряду, втрачали своє майно, житло та земельну ділянку³⁸ згідно з заборонаю одночасного проживання у місці виходу та входу. І з часу укладення договору на переселення вони повністю залежали від держави. Не сприяла переселенню складна двотижнева дорога до місць призначення. Тільки в 1961 р. уряд СРСР дозволив перевозити переміщених осіб у пасажирських вагонах спеціальних потягів, до цього використовувалися пристосовані товарні вагони³⁹.

Головною ж проблемою переселенського процесу стала невідповідність між обіцяним та дійсним житловим, господарським та трудовим облаштуванням новоселів. Упродовж 1955 – 1967 рр. республіканське Головне управління оргнабору та переселення неодноразово піднімало питання про серйозні недоліки прийому і влаштування родин з України перед керівництвом КРСР та РРФСР. Згідно зі звітами Головного управління за 1958 р., особливо недбало ставилися до питань влаштування в Південно-Казахстанській області, зокрема в Іллічівському, Пахта-Аральському, Кіровському районах КРСР, де переселенців, які прибули з Полтавської, Дрогобицької, Закарпатської і Волинської областей вселяли в непридатні для життя приміщення⁴⁰. Зрештою, у вересні 1965 р. республіканське Головне управління оргнабору та переселення у доповідній Комітеті партійно-державного контролю ЦК КПРС та РМ СРСР звітувало: «Через незадовільний господарський устрій переселенців у радгоспах і колгоспах Казахстану велика кількість сімей щорічно повертається до місць колишнього проживання, що вкрай негативно позначається на проведенні роботи з відбору сімей на переселення в Казахстан і завдає значних збитків державі. Переселення в КРСР проводиться на основі повної добровільності, тому при переїзді на нове місце роботи працівник повинен мати всі необхідні культурно-побутові та житлові умови. Однак це поки не спостерігається, часто переселенці потрапляють у нестерпні умови, що дискредитує ідею переселення. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне проводити переселення тільки після того, коли для цього будуть створені відповідні умови»⁴¹. Але і надалі ці питання залишалися актуальними. Через два роки республіканський Державний комітет з використання трудових ресурсів так само надсилав ряд пропозицій Держплану СРСР, в яких йшла мова про заходи для покращення господарського облаштування мігрантів з України. Однією з заporук удалого перерозподілу трудових ресурсів Державний комітет вважав переселення сімей лише при умові, коли для новоселів будуть заздалегідь підготовлені будинки, так як вже практикувалося в УРСР з 1960 р.⁴²

Заселення новоселів у недобудовані будинки, непридатні для життя гуртожитки, на підселення до інших родин було чи не найбільшою проблемою всього переселенського процесу⁴³. Щорічні звіти, утвореного при Державному комітеті в 1968 р. відділу розгляду скарг населення⁴⁴, демонструють якісні результати міграційної політики радянської влади. У листах своїм рідним, друзям, а особливо районним уповноваженим, які організовували переміщення, люди скаржилися на нестерпні умови життя та праці, свою долю, а подекуди і радянську владу та переселенську політику. Переселена у 1968 р. до КРСР родина Багірових бідкалася: «Помістили нас в землянку допотопну, в коридорі стеля ось-ось завалиться, пічка димить, нічого не можемо зробити... Інших квартир нам скоро не очікувати, переселенські будинки зайняті казахами, а ті, які недобудовані, вже намічені на сараях прізвищами»⁴⁵. Тяж-

ким було і подальше господарське облаштування новоселів. Переселенка Багатюк із Сосницького району Чернігівської області в село Мостове Білогірського району Амурської області пише: «Заселили нас в старі бараки, де одні миші та щури. Нові будинки ще не готові. Дають свиней, курей, корів, а годуй, чим хочеш. За гроші бери, дрова на собі тягаємо. Іван Максимович кудись втік. Його поселили там, де була худоба, він не витримав і поїхав, я не знаю куди, а я поки тримаюся. Ось я хотіла, щоб ви надрукували і вислали мені положення про умови життя, що я можу вимагати від них, що мені належить... Якщо ви не вишлете, я буду писати в Чернігів, бо так більше жити не можна»⁴⁶. Зрештою люди не розуміли, чому не отримували обіцяного радянською владою за свій відклик на потреби партії, і розчаровувалися в ній: «Дружина втратила партквиток, а я втратив роботу і віру в партію, – жалівся Н. Ганчев, виходець з Івано-Франківської області, який у лютому 1973 р. був переселений до Амурської області. – Адже це все брехня, заради якої ми кидаємо роботу, добро і їдемо за покликом батьківщини. Але цього більше не трапиться. Нам би заробити гроші на зворотню дорогу і ми приїдемо назад через 2-3 місяці... А речі та меблі необхідно продавати, бо назад не прийдеш, та й за 2 місяці не заробиш на дорогу. Загалом з України їдеш з повним мішком, а з Амуру – порожнім чемоданом. Так, що дякуємо Вам тов. Белей. І дуже просимо, коли наступних людей будете переселяти, то говоріть правду Амурську. Бо вже багато хто повернувся додому і багато ще прийдуть і розкажуть усім всю правду. Краще знати гірку правду, ніж солодку брехню. Якби було близько, то б раніше розповіли б про обіцянки вам, які дають відділи по використанню трудових ресурсів. Тепер цим організаціям я не вірю і кожному буду говорити, щоб не вірили. Так що дякуємо вам за вашу брехню»⁴⁷.

Перевіркою цих та інших скарг займалися керівники переселенських ешелонів з України разом з місцевими уповноваженими оргнабору та переселення. Останні запевняли республіканських представників, що труднощі з житлом тимчасові і новосели отримають обіцяне. Проте і на початку 80-х рр. ХХ ст., як свідчать доповідні записки співробітників республіканського Державного комітету, практикувалося розміщення робітників у недобудованих будинках та на підселення⁴⁸. Сім'я Капоріних, переселена з Кривого Рогу до Колганського району Читинської області, розповідала: «...Поселили нас в будинки, вони не поштукатурені, не пофарбовані, дірки світяться наскрізь. В Україні сараї для худоби кращі, ніж ці будинки. Холодно, поки топиш – тепло, кинеш топоти – холодно. Дрова привезли такі, що їм нічого не зробиш ручною пилкою. Нікого не знайдеш, голова кудись поїхав і не з'являється... Біля будинку немає навіть сарая, туалету немає і матеріалу немає. Одним словом порядку немає, ніякого контролю, мені і в голову не вкладається, що це Радянський Союз і таке неподобство. Хто приїжджає – всі їдуть, з сусіднього радгоспу, що їхали з нами, всі одразу виїхали назад, але й ми ніхто не залишимося, заробимо на дорогу і до побачення. Що казати, коли сам читинський представник сказав нам, що вас ніхто не кликав сюди, ніхто ніякої уваги, сміються... Якщо це потрібно державі, це переселення, так треба спочатку з центру все перевірити, а тоді переселяти, а так тут ніколи нікого і не буде, живуть 5-8 років і виїжджають. Люди наші говорили, що будуть писати в Москву. Жінкам роботи немає, яка є, то їхні працюють. Всі жінки курять тут і п'ють... Молодим тут зовсім нічого робити. Може грубо, та правда, та ще й не вся, можна ще багато писати, просто не хочу далі засмучуватися»⁴⁹.

Організовані переселення за межі УРСР стали зручним знаряддям виконання не лише соціально-економічних завдань партії та уряду, а й реалізації найбільш болючої радянській владі національної політики. Трудові переселення забезпечували «зближення націй СРСР» та допомагали «формуванню нової історичної спільності – «радянського народу». Під гаслом «інтернаціоналістської допомоги» відірвані від свого культурного середовища, набрані і переміщені сім'ї з України разом з трудівниками інших республік, областей, країв починали своє життя з чистого аркуша. Нові умови денационалізували та русифікували населення. І якщо звиклі до труднощів українські родини зрештою сприймали нові реалії, то перше враження переселенців було однозначне: «Керівники радгоспів і весь народ тутешній не надто гостинний, –

розповідала І. Осадченко, переселенка з Запорізької в Амурську область. – Прийняли нас тут дуже погано, гірше ніколи не може бути ... Тут вони всі як дикуни. Мужики п'ють. Тут він не сяде за трактор і на машину, якщо не вип'є пляшку. Жінки п'ють і лаються, як сучі діти ... Діти малі п'ють і лаються. Загалом, моторошна справа. Чоловік мій їздить по далеких маршрутах, отримав 30 рублів авансу, не знаємо скільки буде получки. Подивимося як буде заробіток у нього, а потім доведеться, напевно, з ними розпрощатися і додому на рідну Україну. Звичайно, прикро, що ми сильно розорилися, втратили хороше місто, прописку. Але це все втрясється. Красиво Ви нам дуже говорили, красиві у Вас намальовані будиночки для нас, а насправді цього нічого немає. У радгоспі «Радянський» одразу на третій день всі люди наші пішли, тому що тут дуже погано нашого брата приймають. Вони, ці жителі, зовсім як чужі, ніби люди зовсім іншого ладу. Наш український народ, мені здається, і воно так і є, зовсім м'якший і добріший цих людей. Ми з чоловіком буває співаємо пісні Лещенка – «Здесь под небом чужим я как гость нежеланный...», і самі себе називаємо емігрантами. Кинути батьківщину, дітей, онуків, матір свою, друзів своїх і на чужину...»⁵⁰.

Таким чином, упродовж другої половини 1950-х – середини 1980-х рр. з України у інші республіки СРСР було переселено більше 103 тисячі працездатних сімей. У областях виходу переміщених родин така державна політика сприяла розпорошенню місцевого населення та викачуванню трудового потенціалу, що завдало відчутних і нині демографічних втрат. Переселенці за межами України опинилися в штучно створеному державою середовищі, де нівелювання національної приналежності та інтернаціоналізація проходили з пришвидшеними темпами.

1. Андреев В., Гуреев П. Организованный набор рабочих в СССР. – М.: Госюриздат, 1956. – 136 с.; Смолин Г. Управление в галузі перерозподілу трудових ресурсів. – К.: Товариство «Знання» УРСР, 1976. – 48 с.; Янковская Е. Перераспределение трудовых ресурсов. – К.: Наукова думка, 1978. – 132 с.

2. Тараненко В. Участь трудящих України в освоєнні цілинних та перелогових земель (1954 – 1956 рр.) // УІЖ. – 1959. – №6. – С. 46-55; Бернштейн Л., Горак В. Україна – цілинним землям. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1962. – 82 с.; Фініков В. Украинский народ – целинным землям Казахстана. – К.: Политиздат Украины, 1975. – 152 с.; Данильченко О., Рубльов О. Вклад трудящих УРСР в освоєння цілинних земель // УІЖ. – 1984. – №3. – С. 34-44.

3. Загробська А. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР. – Київ: Наукова думка, 1974. – 112 с.

4. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська акад.», 2005. – 300 с.

5. Кабузан В. Как заселялся Дальний Восток (вторая половина XVII – начало XX века). – Хабаровск: Кн. изд., 1976. – 200 с.; Розовик Д., Розовик О. Переселенський рух в Україні: друга половина XVI ст. – 1930-ті роки. – 2-ге вид., випр. і доп. – Вінниця: НІЛАНКЛТД, 2013. – 406 с.; Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – К.: УВС, 2000. – 430 с.

6. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир: Льонок, 1992. – 164 с.

7. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. Литвин (голова), Г. Боряк, В. Геєць та ін.; відп. ред. В. Смолій; авт. кол.: Т. Балабушевич, В. Баран, В. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с. – С. 389.

8. Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 82. – Арк. 4.

9. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 7 зв.

10. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 44. – Арк. 10.

11. Підраховано за ЦДАВО України: Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 7 зв.; Спр. 82. – Арк. 1; Спр. 110. – Арк. 1; Спр. 140. – Арк. 1; Спр. 165. – Арк. 1; Спр. 193. – Арк. 1.

12. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 178. – Арк. 10, 12.
13. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 74а. – Арк. 31.
14. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 51. – Арк. 1.
15. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 7 зв.
16. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 357. – Арк. 5.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 283. – Арк. 44.
18. Янковская Е. Перераспределение трудовых ресурсов... – С. 85-86.
19. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 357. – Арк. 33.
20. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 399. – Арк. 70.
21. Підраховано за ЦДАВО України: Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 257. – Арк. 56; Спр. 265. – Арк. 1; Спр. 320. – Арк. 24; Спр. 325. – Арк. 1; Спр. 357. – Арк. 1; Спр. 357. – Арк. 59; Спр. 402. – Арк. 16, 17; Спр. 452. – Арк. 12; Спр. 497. – Арк. 21; Спр. 552. – Арк. 2; Спр. 606. – Арк. 10; Спр. 654. – Арк. 3; Спр. 716. – Арк. 20; Спр. 767. – Арк. 16.
22. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 716. – Арк. 20; Спр. 767. – Арк. 16; Спр. 820. – Арк. 22.
23. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 712. – Арк. 11.
24. Янковская Е. Перераспределение трудовых ресурсов... – С. 85.
25. Економічна історія України... – С. 390.
26. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 357. – Арк. 2.
27. Там само. – Арк. 59.
28. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 402. – Арк. 16,17.
29. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 399. – Арк. 57, 95-96.
30. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 357. – Арк. 38.
31. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР... – С. 26.
32. Цит. за: Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР... – С. 25-26.
33. Підраховано за ЦДАВО України: Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. – Спр. 357. – Арк. 59; Спр. 402. – Арк. 16, 17; Спр. 452. – Арк. 12; Спр. 497. – Арк. 21; Спр. 552. – Арк. 2; Спр. 606. – Арк. 10; Спр. 654. – Арк. 3; Спр. 716. – Арк. 20; Спр. 767. – Арк. 16; Спр. 820. – Арк. 22.
34. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 113. – Арк. 3.
35. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 167. – Арк. 21.
36. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 75. – Арк. 6.
37. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 94. – Арк. 50-51.
38. Гуреев П. А. Целинные земли зовут. – М. : Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960. – 99 с. – С. 77-78.
39. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 163. – Арк. 10.
40. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 74а. – Арк. 30.
41. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 283. – Арк. 14.
42. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 430. – Арк. 42.
43. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 399. – Арк. 20,21.
44. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 534. – Арк. 57.
45. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 399. – Арк. 97,98.
46. Там само. – Арк. 66, 67.
47. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 651. – Арк. 15-17.
48. Там само. – Арк. 19-32.
49. Там само. – Арк. 25-27.
50. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 602. – Арк. 39-39 зв.

Организованные переселения за пределы Украинской ССР во второй половине 1950-х – середине 1980-х гг.

В статье идет речь о трудовых переселениях с Украинской ССР в Российскую СФСР и Казахскую ССР во второй половине 1950-х – середине 1980-х гг. Рассмотрены особенности государственного регулирования в сфере миграции населения, создания и функционирования правительственных структур, осуществлявших перемещение людей за пределы Украины. Исследована система льгот, которой пользовались пере-

мещенные семьи, и определены причины трудностей закрепления переселенцев на новых местах проживания. Проанализированы социально-экономические, демографические и культурные последствия перераспределения трудовых ресурсов в Украине, которое проводилось во второй половине 1950-х – середине 1980-х гг.

Ключевые слова: трудовые переселения, организованные перемещения, переселенцы, Казахская ССР, Российская СФСР.

Organized resettlements to outside the Ukrainian SSR in the second half of 1950 – mid-1980s.

The scientific study of the history of labor, employment, migration in search of work helps to better understand the history of Ukraine as a whole.

The article deals with the problem of labor migration from the Ukrainian SSR to the Russian SFSR and Kazakhstan SSR in the second half of the 1950s – mid 1980s.

Features of state regulation of migration, creation and operation of the authorities that carried out the movement of people from Ukraine are researched. The system of privileges for families that were resettlement is determined. The social, economic, demographic and cultural consequences of redistribution of labor resources in Ukraine, which was held in the second half of 1950 – mid 1980s, are analyzed.

The material is based on archival sources, with rich factual materials that allows us to understand the essence of the process of resettlement working population in Soviet era.

The author comes to the conclusion that, unlike the organized resettlements of the Second World War and the first post-war years, the movement that began in the second half of 1950th was voluntary and has relied on the economic policies of the Soviet regime, but not without taking into account national specific regions where conducted. The main feature of these migrations was organized character of relocation and resettlement of newcomers. In the regions which were left by settlers the government policy has led to spraying the local population and ultimately has caused population losses. Ukrainians in other Soviet republics lived in an artificial environment that was created by the state. Thus, in new places of residence was implemented leveling of national identity.

Keywords: labor resettlement, organized movement, resettles, Russian SFSR, Kazakhstan SSR.

